

Українці Свого Дому

Гене́за наших архітекторів свободи

Алла Дибя

23 липня, 2010 - 00:00

ГРУПА УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ — ДІЯЧІВ «ПЛЕЯДИ» — ТА ЛЮДЕЙ, НАТХНЕНИХ ЇЇ ІДЕЯМИ. 1903 р. / ФОТО З КНИГИ А. КОСТЕНКА «ЛЕСЯ УКРАЇНКА». КИЇВ, 1973 р.

Закінчення. Початок читайте в [№124](#)

Колись, на початку 1990-х, Київський музей Миколи Лисенка одержав у подарунок зі схронів СБУ книгу Максима Славинського «Национально-государственная проблема в СССР» — текст, котрий він як доповідь читав на Міжнародному конгресі поневолених народів у Парижі 1937 року. Ознайомившись із ним, ми з колегами вражено в один голос промовили: «Це б зараз перевидавати і як посібник роздати кожному можновладцю в Україні!». Адже тут М. Славинський розмірковує над однією із основних проблем країни під назвою СРСР, яка стала «гідною» й безпосередньою послідовницею Російської імперії. Славинський намагається ввести у європейський контекст те, про що

сучасні європейці вже давно встигли забути, адже їхні національні держави формувалися дуже давно, і там самі поняття нація і держава набагато раніше злилися воєдино. Але для Славинського і його Батьківщини України це питання залишалося відкритим. І ще далеко попереду були спроби відтворення української державності 1940-х і початку 1990-х, процес розпаду СРСР з кривавими подіями у Прибалтиці, Придністров'ї, Тбілісі та Грозному, Душанбе, штурм «Білого дому» в Москві.

Славинський докладно зупиняється на боротьбі з «інородцями», на періодах боротьби народів, загарбаних царизмом, а пізніше більшовиками — на процесі, який дійшов кульмінації у кінці 1930-х років, коли більшовицька влада топила будь-які волелюбні прояви в океані крові та репресій. Історик Славинський малює глобальну картину долі російської державності і долі націй «інородців». У своїй книзі юрист Славинський пробує торкнутися правових аспектів держави-поліцейського. Він докладно говорить про офіційно нав'язувані теорії єдності російського народу і трьох його гілок — великоросів, українців та білорусів, про громадян першого сорту (росіяни) і людей другого сорту (решта націй), до яких і сам автор себе зараховував, не відчуваючи, однак, у собі жодного комплексу меншовартості. Славинський — історик і філолог досліджував також питання про спільність походження, коли навіть безперечна єдність мови інколи веде не до виникнення однієї нації, а є базою для появи двох і більше самостійних, інколи в чомусь чужих одна одній націй. Прикладом тому стали на теренах Росії начебто єдині великороси та українці. Для боротьби з цими явищами, продовжував Славинський, було знайдено ще одну теорію, що начебто «на території України живуть два народа: один — славянский и русский, это — малороссы; другой — темного происхождения, это — украинцы. Первые признаются своими и полноправными, вторые — инородцами, гражданами второго разряда».

Славинський наводить дуже яскравий приклад зміни державної політики відносно поневолених народів: «Украина уже перед революцией 1905 года давала имперской казне ежегодно на 250 миллионов золотых рублей более, чем сама получала из этой казны; из Одесского, скажем, уезда, выгоднее было отправлять свой хлеб за границу через порты Балтийского моря, чем через свой же уездный черноморский порт — Одессу; а в Туркестане одно время сельское население платило подати с дыма, вьющегося из дымовых труб, с ветра, сушившего развешанное белье и т.п. Правда, в последнем случае, подати шли не в казну, а в карманы имперских администраторов, но это обстоятельство лишь красочно дополняло общую картину». Чи не наводить вас, шановні читачі, ця цитата на певні сумні паралелі з дореволюційною Україною та її курними хатами, коли заборонялося на дахах ставити димарі — за це необхідно було

платити додаткові податки, і з нашим сьогоднішнім і закордонною політикою сусідньої нам держави?

Докладно розповідає дослідник про життя командної і підкомандних націй, про русифікаторську та асиміляторську політику держави, про так звану «росийську общественность», від невтомної агресії якої й досі ми страждаємо. Славинський згадує і про слов'янофілів московського типу, західництво у командній нації і про республікансько-демократичну національну ідеологію та її виразників в українців — Кирило-Мефодіївське братство, про дуже поширений в імперській Росії і культивованій в СРСР тип людей двох націй: «В сущности таким был почти весь человеческий материал российского государственного аппарата и российской общественности, т.е. вся творимая имперская нация. Все ее члены жили, чувствовали, а очень часто и работали сразу в двух национальных секторах — в российском имперском и в своем национальном, в котором они родились».

Говорить Славинський і про те, як після знищення Запорозької Січі землі українських козаків роздавалися російським поміщикам, міста заселялися зросійщеною частиною населення, такими собі напівфабрикатами від нації, як незабутня Проня Прокопівна Сіркова з комедії Старицького «За двома зайцями» — від українців начебто й втекла, а от до великоросів таки не добігла!.. Досліджуючи юридичний аспект теми, Славинський говорить про те, як мова підкомандних націй була вилучена з державного й публічного спілкування і лише обмежено допущена у літературні твори та приватне життя. Не було ні національної школи, ні національного керівництва, а тому від цього страждали народні маси, «не организованные и систематически превращаемые в людскую пыль».

Наводячи приклади з історії поневолених Російською імперією націй, Славинський неодноразово зупиняється на збереженні фіннами та поляками національних особливостей і на тих причинах, чому це вдалося зробити, протиставляючи тому набагато менше захищених від русифікації українців та білорусів. Але незважаючи на те, що природний розвиток та рух підкомандних націй був порушений і деформований, він не був зупинений. Залишався великий потенціал, інтелектуальний та економічний. Це і стало, зрештою, важливою передумовою створення УНР та інших національних держав після революції 1917 року, кризи подальших років, якою Україні, на жаль, не вдалося скористатися повністю. Перед нами блискучий екскурс вглиб віків — проблеми та досягнення процесу збереження нації і вклад у це сільського населення, інтелігенції, імперського кордону, який не збігався із кордоном національним. Ця одночасно і щаслива, й нещасна реальність дала можливість взаємодії двох

Україн — Австро-Угорської та Російської імперій, — можливість, взаємодоповнюючи, творити державу Україна — хай офіційно мати таку державу було неможливо. Максим Славинський та Леся Українка були в лавах найактивніших творців цієї духовної держави, так само, як колись це самовіддано робив своєю поезією Тарас Шевченко. Але була у російських українців, поляків, народів Кавказу й Середньої Азії ще одна біда, на яку вказує Славинський: «Нации оказались фактически лишенными главного своего психологического двигателя — чувства интегрального национализма, который возникает и действует лишь тогда, когда у нации уже есть национальное государство или когда она реально борется за его создание».

Славинський зупиняє свою увагу і на всіляких тактичних компромісах, до яких з метою виживання змушені були вдатися представники підкомандних націй, зокрема українці. М.А. Славинський, на протигагу панівній націологічній теорії про дві та більше національні душі (Бодуен де Куртене тощо), став одним із творців гіпотези про розподіл понять нації та держави.

Достатньо докладно говорить Славинський про державну катастрофу в Російській імперії 1917 року і про передумови створення нових національних держав, про причини подальших національних трагедій. На початку ХХ століття, як і в його кінці, зарубіжні політики багато говорили про те, що з демократичною Росією можна мати справу, можна піти на усілякі угоди. Але тільки у тому випадку, якщо Росія захоче (зможе) бути демократичною: «Для народных масс подкомандных наций историческая Россия всегда являлась силой враждебной и чужой, распад ее казался чудесным избавлением, и всякая попытка, хотя бы даже тактическая, направленная к восстановлению имперского единства в каком бы то ни было виде его, представлялась им стремлением так или иначе реставрировать ненавистное прошлое, была для них изменой национальному делу». Тому: «Победа большевиков в Великороссии стала для этих наций как бы грозным сигналом предстоящих бедствий, грубых посягательств на исторический уклад их жизни, на народные традиции, на национальные святыни, на все их национальное будущее». Так народилися нові незалежні держави: «все указанные выше нации сразу же, одна за другой, после этого поспешили отгородиться от большевицкой Великороссии собственными государственными границами, отделившись от империи и провозгласивши свою независимость. Кроме Финляндии и Польши, отделившихся, как указано уже ранее, стали самостоятельными государствами, с севера на юг: Эстония, Латвия, Литва, Белоруссия, Украина, Казацкая земля, весь Кавказ и весь Туркестан; заговорили о государственной самостоятельности даже и в Сибири, в тех ее частях, где

великорусская колонизация, хотя и представляла уже большинство населения, но была оторвана от исторических традиций собственной Великороссии».

І всі вони поспішали встановити точні державні кордони з Великоросією як із особливо агресивним сусідом, якого необхідно остерігатися. Більшовики «в своей пропаганде, обращенной по адресу вчерашних подкомандных наций, [...] всесторонне использовали не ими созданный, но ими усвоенный лозунг, говорящий о праве каждой нации на самоопределение вплоть до отделения». Цей лозунг був узятий із суто тактичних міркувань, щоб прихилити на свій бік представників інших народів. Видатний історик і правозахисник Славинський робить нищівний висновок про те, що «претворенное в СССР учение большевизма стало на сегодня официальной идеологией великорусской нации, а сама эта нация исторически и генетически всегда динамическая и ярко экспансивная, на наших глазах как бы стремится к неудержимому, быстрому, как в кинематографе, повторению всей истории востока Европы, начиная с Московского царства и кончая имперской Россией. Что весь этот процесс происходит под руководством и, так сказать, под высокой протекцией человека, фамилия которого оканчивается на швили, не должно никого удивлять. Великороссы привыкли издавна к такого рода явлениям — ведь и их последняя династия носила не великорусскую фамилию, ибо это были вовсе не Романовы, а Готторпы...».

Пояснює Славинський і причини поразки підкомандних націй у боротьбі за незалежність: «Борьбу эту подкомандные нации проиграли. Боролись они разрозненно, помощи ниоткуда не получали, боевого снабжения не имели и пали жертвою чисто фізического преобладания великорусской массы, руководимой большевиками. Их поражение, однако, нисколько не отразилось на динамической силе государственной проблемы внутри этих наций. Произошло это потому, что в этой борьбе между ними и великороссами, не только между армиями, а, что гораздо важнее, между народами, — легла кровь, а как известно в народном представлении, кровь пролитая вопиет об отмщении — вопиет в поколениях».

У своїй книзі Славинський підсумував і осмислив увесь свій політичний і життєвий досвід. Він назвав терор невід'ємною частиною радянського режиму, а спроби радянської влади організувати ідеологічну базу для створення в СРСР нової єдиної імперської нації — так званої «общности советский народ» — націологічним курйозом.

Славинський застерігає: «Такой народ неспособен на благоразумный отказ от своих претензий на властвование. И особенно не могут сделать этого его

командные слои, бывшие и настоящие, ибо эти претензии стали органической частью в составе их национального мироощущения, а то или иное изменение этого мироощущения требует, как известно нациологам, весьма длительного времени». Відповідно: «Подкомандным нациям на этот счет не годится создавать никаких иллюзий. Борьбой и кровью окрашен их отрыв от имперской России, в той же атмосфере произойдет и их освобождение от СССР.

Других путей к разрешению национально-государственной проблемы на востоке Европы история не знает, а современная действительность не указывает».

Таким був заповіт Максима Славинського нам, нащадкам, адже названа книга — цілком передбачувано — стала для нього смертним вироком. Коли весною 1945 року радянські війська окупували Прагу, на одній із вулиць був заарештований старенький професор-емігрант. Разом із десятками таких же «ворогів України» він літаком(!) терміново був доставлений до Києва й помер у камері смертників напередодні оголошення вироку 23 листопада 1945 року.

Що змушувало цих людей, навіть нехтуючи власним інстинктом самозбереження, кидати себе в горнило боротьби за нову Україну? Це, думаю, досить аргументовано пояснив Максим Антонович Славинський у своєму листі до Олени Пчілки від 28 квітня 1911 року (ще не було в його житті ні УНР і Гетьманату, ні вимушеної еміграції, ні радянської Лук'янівської в'язниці): «Щодо мене, то Ви трохи помилились: ніякої «великої сили в російському літературному світі» з мене не вийшло і, мабуть, вже годі й думати, аби вийшло так.

Крім всяких інших причин, мені для того бракує ще самого важного і того, чого змінити не можна: я — українець. І, як Вам те відомо, українець не тільки через те, що в серці України вродився, а й через те, що нічим іншим і не хочу бути. А з цим багажом в російському літературн [ому] світі дай Боже тільки на хліб заробити, а про якесь то велике значіння треба забути».

І, та що вже, Бог з ним, з тим значінням!».

...Колись дуже давно я була вражена таким фактом: повернувся до рідного Криму з війни герой Радянського Союзу кримський татарин, приїхав додому — і хоч співай російське класичне: «Враги сожгли родную хату...». Сім'ї — нема, цілого народу — нема!.. Нікого й нічого нема... За що ж тоді воював, за кого?! А за яку таку велику й прогресивну ідею заарештували у Києві напередодні окупації літню, змучену болючими розчаруваннями і втратами плеядівку Людмилу Старицьку-Черняхівську із сестрою Оксаною Стешенко й побратимом-академіком Агатангелом Кримським, щоб потім, вмираючи, викинути з вагона в

безмежний зауральський степ? Сестра і побратим загинуть вже зовсім скоро, але в далекому радянському таборі...

Нам, українцям, давно вже треба було б згадати, що ми зі своїм українським багажем у цьому російському поїзді зайві, як колись подруга Лесі Українки Людя Старицька. І нам, не гаючись, треба розбудовувати власний дім, власну дорогу і формувати власний поїзд, доки земля ця ще наша, і пісня ще наша, і воля не згасла, і прадіди ще говорять до нас. Бо ж можуть образитися й замовкнуть навіки.

Ось і знову мовить Леся Українка: «[...] в свій час орган, видаваний на укр [аїнській] території (гектографований «Вперед») не хотів (напевне знаю) прийняти ані стрічки по-українськи на свої шпальти, та й ні одно російське (не українофільське) видання досі не друкувало українських (по мові) праць. Се, коли хочете, зовсім натурально, та тільки нема чого нам платити за ігнорування гомеричною гостинністю: нехай іде кожний до свого намету, коли так. Ініціатива до федеральних відносин була давно зроблена з боку українців, ще за часів Драгоманова, та навіть Шевченка, і потім повторялась не раз і не була підтримана з боку «старших братів», — нехай же вони тепер, коли хочуть, самі шукають нас, а нам уже нема чого накидатися, бо, нарешті, се понижає нас, що ми ліземо брататись, а нас навіть і не завважають, чи ми є на світі. Годі!». А висновок Лесі Українки у цій непростій ситуації такий: «Коли ми станемо для «братів» цікаві, то, повірте, згадають і знайдуть вони нас і самі. Я не просилась ніколи до спілки з російськими емігрантами, але вони мене знайшли і ще дуже гречненько просили перекладати їх видання і стати у пригоді, бо, значить, я їм потрібна. Перекладати дещо я згодилась, але на правах рівного з рівним, не пристаючи ні до якої фракції, нікого не мирячи, а просто собі як перекладач незалежний. Я думаю, що таке становище єдино натуральне в сих відносинах. Якби ж я при тій нагоді стала миротворити, то мене певне б висміяли, та й по заслугі».

Знову й знову задумаємося, яка Росія в добрих, неагресивних сусідах нам потрібна? Росія Сталіна й Жиріновського чи Росія Шолохова і Сахарова? Колись Леся Українка відмітала для себе Росію царів-гнобителів Готторпів-Романових, а приймала Росію письменника-знаньєвця Євгена Чиркова і журналіста-жизнівця Володимира Поссе.

І все ж таки — чому невтомно ідуть цим тернистим шляхом Іван Дзюба та Євген Сверстюк, Ліна Костенко та Юрій Щербак, яких ми декілька десятиліть називаємо совістю української нації? Може, настав-таки час прислухатися й до них? Почути й побачити в них те, про що не втомлювалися говорити до нації Іван

Стешенко, Василь Стус, В'ячеслав Чорновіл, Іван Франко і Леся Українка? На цей олтар поклали колись життя, здоров'я, кар'єру, майбутнє своїх нащадків Косачі-Драгоманови, Михайло Старицький з Миколою Лисенком, Павло Чубинський, щоб сказати нам, українцям, і всьому світові: «Ще не вмерла України і слава, і воля!..». А ми сьогодні наче трохи соромимося цих слів, вважаючи їх то не занадто оптимістичними, то заялуженим штампом, який вже давно «застарів». Невже наша держава аж так міцно стоїть серед інших народів, невже вона вже не потребує нашої самовідданої й щирої любові, нашого героїчного патріотизму, нашої віри в неї, в себе самих і в Бога, який допоміг нам вистояти в часи поразок, руїн, безчестя і зрад, який, як ухмиляється дехто й сьогодні, ніби й незаслужено, невчасно приніс нам ту чудернацьку незалежність на казковому блюдечку з блакитним бережком?

А хто так думає, то нехай згадає про захлавлені книжечки Тараса Шевченка часів його десятирічного заслання-солдаччини, про страдницьку голгофу автора Національного Гімну Павла Чубинського, про недопущення Івана Франка до університетської кафедри (до речі, так само, як і колись Шевченка) — саме за їхнє націо- й державотворче мислення.

Видатна українська письменниця й політик плеядівка Людмила Старицька, ще навчаючись у київській гімназії, давала приватні уроки, чим заробляла собі й молодшим сестрі та брату на прожиток, а децицю в разі потреби навіть надсилала батькам і старшій сестрі, які гастролювали з українським театром, вже витративши на це всі власні гроші, роздавши зарплату акторам. Плеядівці, незважаючи на своє часто й безперечно шляхетне походження могли, як Людмила Старицька-Черняхівська, засвідчити: «Я не знаю, до якої кляси я належу. Я з 16 років заробляю сама собі на хліб, працюю 16 годин, і ніхто семигодинного робочого дня мені не дав, але в кожному разі — що мені буржуазія і що я буржуазії?».

Згадаймо, як і де працювала над своїми геніальними драмами шекспірівського рівня Леся Українка — частіш за все навіть не за звичайним письмовим столом (мовчу про те, якою великою була їхня родина, скільки родичів і друзів постійно товклося поруч, заважаючи зосередитись), а здебільшого в ліжку — вдома, у клініці, на далеких курортах. І щоб зручніше було писати лежачи, брат Михайло зробив їй спеціальну підставку-столик.

Олена Пчілка у своїй статті «Іван Франко та його праця» колись засвідчила й таке: «Роботи було багато! До писання ж умови були найпоганіші. Можна було побачити Франка за роботою при таких оточенні: робочий кабінет, він же й їдальня, і дитячий покій, на колінах менша дитина, а друга стоїть тут-же і теж

требує уваги (а ще двійко франкових дітей будь-якої хвилини забіжать до кабінету зі своїми вже проблемами, знову й знову руйнуючи славнозвісну лабораторію творчості митця. — А. Д.), а батько пише поважну розправу, ще й строчну... Нехай би були побачили тоді Франка ті працівники, що «не можуть працювати інакше, як у своєму затишному кабінеті, при цілковитій тиші і можливому хатньому «комфорті»!»).

В українській нації завжди знаходилися ті, хто не хотів бути приниженим. Серед них завжди були, є і будуть звитяжці з когорти Лесі Українки. Саме про це нагадують нам сьогодні світочі нашого народу. Час для праці настав. Наш час і наша звитяга, сучаснику!

Алла ДИБА, літературознавець, науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України, член Національної спілки письменників України (літературне об'єднання «Радосинь»)

Рубрика:

[Історія і Я](#)

Газета:

[№129, \(2010\)](#)